

Анатолій КРУГЛАШОВ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ТВОРАХ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Висвітлено погляди, головно критичні, Михайла Драгоманова на діяльність просвітницьких товариств, в основному, Галичини й Буковини (“Просвіти”, Галицько-Руської Матиці) другої половини ХІХ ст. Відзначено і вплив цих структур на М. Драгоманова.

Ключові слова: “Просвіта”, М. Драгоманов.

Значення просвітницьких товариств у становленні національної самосвідомості українців Галичини й Буковини важко перебільшити. Вони відіграли роль не тільки сячів культури, знань, роль будителів національного духу, але й стали наймасовішими та найвпливовішими організаторами всього українського життя в другій половині ХІХ ст. Тому не дивно, що проблеми діяльності цих товариств і просвітницької роботи загалом посідали поважне місце в наукових і публіцистичних працях М. Драгоманова, в його листуванні з діячами українського національно-визвольного руху.

Вже з 1863 р. М. Драгоманов уважно придивлявся до культурного життя галицьких і буковинських українців¹, пізніше регулярно висвітлюючи їх проблеми на сторінках “Санкт-Петербуржских Ведомостей”, “Киевского телеграфа”, “Вестника Европы”, львівської “Правди” тощо. Його увагу привертала спроби місцевої інтелігенції організувати культурно-освітню працю для рідного народу в Австрійській Україні, намагання об’єднати свої зусилля в просвітницьких товариствах. З початку 1870-х рр. М. Драгоманов особисто знайомиться з діячами національно-культурних товариств у Галичині. Відзначаючи все позитивне, що було в намаганнях освічених українців допомогти власному народові в обороні його прав від утисків місцевої, переважно польської, адміністрації Галичини, М. Драгоманов щораз частіше критикував окремі сторони діяльності русинських просвітницьких товариств. Він з обуренням запитував, наприклад, у статті “Литературное движение в Галиции”: “Чому галицько-руська “Матиця”, що має 20 000 гульденів капіталу, зібраного з бідних “хлопів”, видала за 25 років 2–3 молитивники й жалюгідні абетки неймовірною мовою? Тому, що старі галицькі патріоти дотримувалися і продовжують дотримуватися принципу, проголошеного Зубрицьким тоді, коли “краківські єзуїти” побоювалися вголос вже висловлювати такі принципи, що “для черні досить молитовника і псалтиря”². Несприйняття ретроградства й москвофільства старої генерації “русинських мужів” обумовлювала негативне ставлення М. Драгоманова до їх діяльності. Певні надії він пов’язував із заснуванням львівської “Просвіти”, коли на чолі просвітницьких товариств Галичини почали ставати народовці, місцеві “українолюбці”. Правда, подальше знайомство з діячами “Просвіти” не сприяло взаємному їх

зближенню з ним. Галицьких “просвітян”, як і народовців загалом, відлякували радикальні політичні погляди М. Драгоманова, тоді густо забарвлені соціалістичною фразеологією, а його самого дратувала надмірна обачливість і беззастережний лоялізм у ставленні до Австрії, поруч із, на його думку, браком справжньої систематичної праці для народу, головню, галицького селянина.

Основним мотивом драгоманівської критики “Просвіти” були звинувачення її в клерикалізмі та “ультрамонтанстві”³. Закиди М. Драгоманова і його тиск на українську інтелігенцію з метою пробудити серед галичан новий політичний рух викликали негативну реакцію серед певного кола місцевих діячів. Характерною для цих настроїв була відповідь М. Драгоманову о. С. Качали, який писав: “Если то має значити просвіщати народ, тогда ми, попи, скажемо отверто, що такой просвіти не хочемо”⁴. І згодом керманічі народовської партії, які спрямовували просвітницьку роботу в Галичині, а згодом і на Буковині, полемізували з драгоманівськими закидами проти релігійного напрямку просвітницької діяльності. Певною мірою М. Драгоманов враховував таку реакцію й надалі підкреслював необхідність і для своїх учнів толерантного ставлення до релігійних потреб українців в Австрії. З іншого боку, заслуговують на повагу його намагання захистити загальноукраїнську справу від конфесійного партикуляризму і претензій на зверхність окремих Церков.

М. Драгоманов мав певні підстави звернутися з справедливим закликком до тогочасних діячів українських товариств у Галичині: “Чи не час вже всяким “Просвітам” закинути попівську науку – котра підкопана по всьому вченому світу правдивою, свіцькою наукою, – чи не час давати нашому народові, – котрий бажає науки, як голодний хліба, – ту правдиву, свіцьку науку про природу й громаду, – а не старі попівські казки про життя святих? Поступати інакше, – значить перше всього топтити власне будуче...”⁵.

Консерватизму окремих моментів життя просвітницьких товариств цей відомий діяч намагався протиставити широкий план освітньої та просвітницької діяльності української інтелігенції в Галичині, Буковині, Закарпатті. Він мріяв про написання серії популярних книжок для народу про оточуючий світ, про мінливість України, про кращі громадські порядки. Він мріяв також зусиллями провідних учених створити українську енциклопедію, донести світові надбання в науці та мистецтві до співвітчизників рідною мовою. Царські гоніння на діячів українського руху в Наддніпрянщині, подальша еміграція М. Драгоманова не дали змоги реалізувати цей справді своєчасний й потрібний Україні план, залишивши його нащадкам.

Другою, не менш важливою складовою національно-культурної праці серед галицьких і буковинських українців вчений вважав поширення бібліотек, народних читалень, забезпечення їх новітньою українською та іншою літературою. За його особистою допомогою, при підтримці В. Антоновича, О. Терлецького та інших такі бібліотеки отримали львівська “Просвіта”, віденське академічне товариство “Січ”, чернівецьке академічне товариство “Союз”, інші товариства, що ставили за мету просвітні завдання. Правда, окремі з драгоманівських книжкових дарунків були втрачені, а чернівецька “Руська бесіда”, з остраху перед поліцією за зв’язки з “небезпечним професором”, навіть спалила отримані від нього в дарунок книжки, що вкрай обурило М. Драгоманова⁶.

Слід відзначити, що не тільки М. Драгоманов впливав на галичан і буковинців, але й останні сприяли ідейній еволюції його як громадського діяча та теоретика національно-демократичного руху України, наповнюючи соціальні концепції професора національним змістом, даючи йому в Галичині своєрідну лабораторію для апробації своїх ідей, визначення їх доцільності, або навпаки – недоречності. Під цим впливом М. Драгоманов змінив своє ставлення до діяльності просвітницьких товариств. Замість нищівної, й багато в чому справедливої й своєчасної критики “культурництва”, засудження втечі частки національної інтелігенції в безпечніший аполітизм, М. Драгоманов пробував розробити ціліснішу програму національного розвитку українців, програму, яка б забезпечувала потреби національного відродження українців в умовах 1890 – першої половини 90-х рр. У цих накресленнях поважне місце займають питання просвітницької діяльності серед співвітчизників. Від узагальненої декларації, що український “національний рух в Галичині може стати міцним тільки як просвітницький і демократичний”⁷⁷, М. Драгоманов шукав більш містких форм для його подальшого прогресу. У праці “Наука з попередніх оповідань” він відзначав: “Хто думає, що головніше діло просвіта, хто сам найбільше здатний до праці просвітньої, той нехай закладає товариства просвітні, робить відчити, закладає читальні й т.і. ... Ними світла не замінеш, тільки, які б вони не були маленькі, а все-таки вони свою пільгу людові зроблять, а найголовніше, вони згромадять людей до купи”⁷⁸.

Справа консолідації українців у Галичині, інтерес забезпечення духовної соборності України зумовлює нові драгоманівські підходи. На місце соціалістичної риторики прийшов більш зважений і зрозумілий інтелігенції політичний “радикалізм”. М. Драгоманов почав невтомно відстоювати тезу про віджилість старих ідей, що колись одухотворяли український рух⁹ і поставив перед “австрійськими” українцями таку дилему: “або ширити серед наш народ радикальні європейські думки і організувати дію коло них, або гнити на корені. На одному офіційальному націоналізмі довго українців не вдержеш”¹⁰, – писав він чернівецькому проф. С. Смаль-Стоцькому.

Європейський зміст української національної справи, в просвітницькій роботі зокрема, М. Драгоманов бачив можливість реалізувати на теренах Галичини. Він намагався переконати молодь у необхідності вивчати не лише “державну” – німецьку мову, але й обов’язково французьку та англійську. Завдяки вивченню іноземних мов, наголошував він, молодь зможе дізнатися про найновіші наукові відкриття, соціальні та політичні теорії з перших рук, минаючи небажаних посередників. Поява нової генерації радикальної молоді підтримала драгоманівські надії щодо Галичини. Він попереджав українську інтелігенцію, що якщо не дати молоді “правдивої науки”, то “нова наша молодь знову на більшу частину піде за маревом всеросійства, через те тільки, що побачить коло них ті думки, котрими тепер живуть люди по всій Європі. Сором буде, коли так станеться”¹¹.

Наполеглива наукова, політична та загалом громадська праця М. Драгоманова в Галичині, його звернення до українців, що жили під австрійською короною в інших краях, дали свої результати. Нові покоління, натхнені також і драгоманівським словом, пішли далі свого вчителя, підносячи серед загалу більш сміливі та величні завдання національного поступу. Пізніша діяльність просвітницьких товариств в

Галичині багато в чому стала реалізацією драгомановських принципів поширення “правдивої науки” серед українського селянства; розвиток бібліотек, видання книжок для народу – все це доводило вірність драгомановських закликів до інтелігенції стосовно організації просвітницької праці. Завдяки цьому Галичина справді стала місцем, звідки ще за передбаченням її будителя вийшли “європейці-українці”¹². Цей процес триватиме й далі, даючи нові можливості для застосування деяких ідей М. Драгоманова, що мають справді історичне значення.

Anatolii Kruhlahov. Activity of “Prosvita” societies of Western Ukraine and problems of national revival in the works of Mykhailo Drahomanov

The author examines views, mainly critical, of M. Drahomanov about activities of enlightening societies of Galicia and Bukovyna (“Prosvita”, Halytsko-Rus’ka Matytsia) in the second half of the 19th century. He also stresses an influence of those societies on M. Drahomanov.

Key words: “Prosvita”, M. Drahomanov.

¹ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка та інших. 1887–1895. – Львів, 1908. – Т. 2. – С. 75.

² Драгоманов М. Литературное движение в Галиции // Вестник Европы. – 1873. – № 10. – С. 707.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Чернівці. – Т. 2. – С. 271.

⁴ Там само. – С. 81.

⁵ Драгоманов М. Наука з попередніх оповідань / Вибрані твори. – Прага, 1937. – Т. 1. – С. 206.

⁶ Над синім Дунаєм. Ювілейна збірка українського академічного товариства “Січ” у Відні. – Відень, 1932. – С. 44; Смоль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці, 1897. – С. 263.

⁷ Драгоманов М. Литературное движение в Галиции // Вестник Европы. – 1873. – № 9. – С. 262.

⁸ Драгоманов М. Ще раз на тему “хто винен?”. – Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 663. – Оп. 2. – Спр. 32. – С. 4 зв.

⁹ Драгоманов М. Наука з попередніх оповідань. – С. 212.

¹⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 663. – Оп. 2. – Спр. 63. – С. 4 зв.

¹¹ Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. – Geneve, 1877. – С. 134.

¹² Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. – Львів, 1908. – Т. 2. – С. 86.